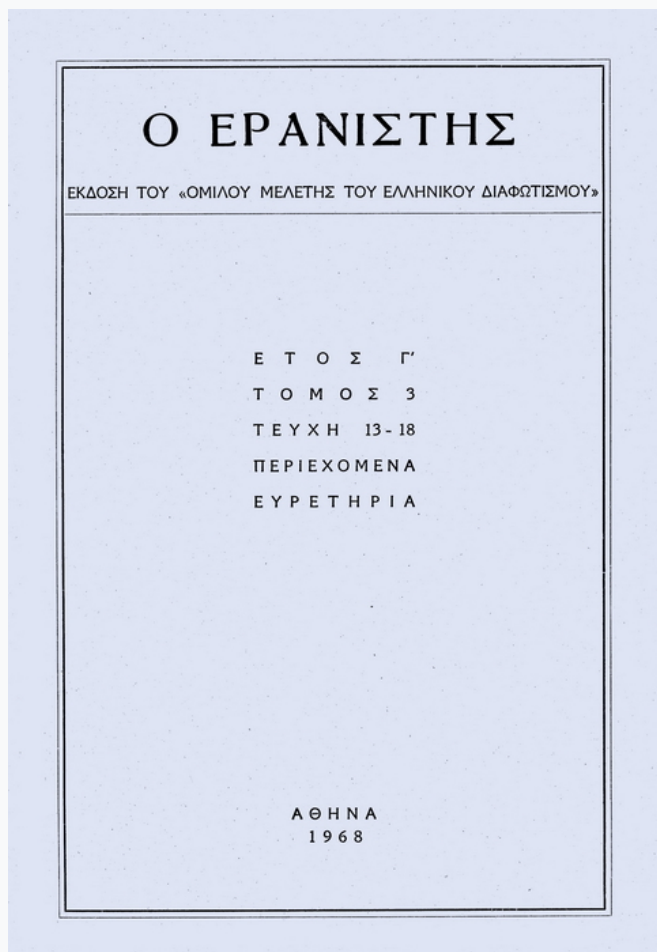

The Gleaner

Vol 3 (1965)

Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις

Χριστίνα Παγώνη

doi: [10.12681/er.9474](https://doi.org/10.12681/er.9474)

Copyright © 2016, Χριστίνα Παγώνη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παγώνη Χ. (2016). Η συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Α. Μανούσου. Βιβλιογραφικές παρατηρήσεις. *The Gleaner*, 3, 277–281. <https://doi.org/10.12681/er.9474>

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΗΜ. ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ ΤΟΥ Α. ΜΑΝΟΥΣΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἡ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τὴν ὁποία ἐξέδωκε ὁ Ἀντώνης Μανούσος¹ στὴν Κέρκυρα τὸ 1850 εἶναι βιβλίον σπάνιον ὅσο καὶ ἀξιόλογο. Στὰ κάποια βιβλιογραφικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα, ὅσα παρουσιάζει ἡ ἐκδοσις αὐτή, θὰ προσπαθήσω ἐδῶ νὰ δώσω ἀπάντησιν.

Ἐχω μπροστά μου τρία ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὶς βιβλιοθηκὰς Γεννάδειο, Γ. Σαββίδου καὶ Κ. Θ. Δημαρά. Τὸ τελευταῖον, χωρὶς νὰ εἶναι πλήρες, παρουσιάζει τὸ βιβλιογραφικὸ πλεονέκτημα ὅτι σώζεται σὲ τεύχη μὲ τὰ ἐξώφυλλά τους, τὰ περισσότερα. Τὰ ἀντίτυπα αὐτὰ περιέχουν ὅλα τὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς, πὺ ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ περιεχομένου χωρίζεται σὲ τρία τμήματα :

Α. Τραγούδια ἐθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου Ἐν Κερκύρᾳ τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου ΦιλADELPHOS 1850² (Εἰς 8ον, σ. 32).

Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου—διάλογο μὲ σκοπὸ τὴν ὑποστήριξιν τῆς δημοτικῆς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ σολωμικοῦ διαλόγου—(σ. 3-14)³, τὴν Ἀπατημένη Κόρη μὲ ἐκτενεῖς «σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἄσματος»

1. Μανούσος ἢ Μανούσης. Πρβλ. Ὁ Θάνατος τῆς τυφλῆς ποίημα Ἀντωνίου Μανούση Κερκυραίου, Βενετία, 1848. Ἀπὸ τὰ 1850 καὶ ἐξῆς παρουσιάζεται ὡς Μανούσος· πρβλ. τὴν παρουσίαν τοῦ Πολυᾶ (σ. 2) καὶ τὸ ποίημα Μιὰ Εἰκόνα στὴ συλλογὴ τοῦ Μανούσου Ἀντικὰ Ποιήματα—Ἀναμνήσεις—Ποικίλα, Ἀθήνα 1876, σ. 178.

2. Πρβλ. ΓΜ 10928, E. Legrand *Bibliographie Ioniennne* 1657. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, *Συμβολὴ εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Δημοδῶν Ἀσμάτων*, περ Ἑλληνικῆς Δημιουργίας 5 (1950), σ. 369, καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, *Συμβολὴ*

εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν Ἑλληνικῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν, Ἑπετηρὶς Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 8 (1953-1954), σ. 102-103.

3. Τὸν διάλογο αὐτὸ ἀναδημοσιεύει ἡ Γλ. Πρωτοπαπᾶ στὸ περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία 10 (1952), σ. 364 κέξ. μὲ τίτλον Διάλογος περὶ Γλώσσης. Μὲ τὸν ἴδιον τίτλον ἀναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Γ. Θ. Ζώρα στὰ Ἑπτανησιακὰ Μελετήματα Α', Ἀθήναι 1960, βλ. καὶ ὑποσημείωσιν σ. 78. Ἐπίσης βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Ἡ Κερκυραϊκὴ σχολή—Ἀντώνιος Μανούσος, περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 6. π., σ. 342-343.

(σ. 15 - 27) και την υπόθεση του Στοιχειού της Γέφυρας (σ. 29 - 32). Στο όπισθόφυλλο ή εἰδηση: «Ἡ συνδρομὴ γίνεται κατὰ τὸ παρὸν μόνον εἰς Κέρκυραν, εἰς τὸ αὐτὸ τυπογραφεῖον ὅπου τὰ ἐκδίδει. Τῆς παρούσης συλλογῆς θὰ εὕγῃ εἰς φῶς ἓνα φυλλάδι τὸν κάθε μῆνα, τὸ ὅποιο, καθὼς ἀναγγεῖλαμε, στηχίζει γιὰ τοὺς Κυρίους Συνδρομητὰς ἓνα σελλήνιο, γιὰ τοὺς μὴ καὶ τοὺς ἔξω τοῦ Κράτους ἓνα καὶ ἕξ ὁδολογούς. Τὸ προοίμιον θέλει γένει ἀκολούθως εἰς ἄλλο φυλλάδιον».

Β. Τραγούδια ἐθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Φυλλάδι Α'. Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850¹ (Εἰς 8ον, σ. 208) Στὸ 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Κλέφτικα.

Πρόκειται γιὰ τὸν τόμο πού, ὅπως εἶπα παραπάνω, ἔφθασε στὰ χέρια μας μετὰ τὴν ἀρχικὴ του μορφή, δηλ. σὲ φυλλάδια, ἀπ' τὰ ὅποια τὰ 5 πρῶτα ἔχουν ὅλα 32 σ. (σ. 1 - 160). Οἱ τελευταῖες 48 σελίδες τοῦ τόμου δὲ σώζονται στὴν μορφὴ πού κυκλοφόρησαν καὶ δὲν ἔχουμε καμμιά ἔνδειξη γιὰ τὸ ἂν ἀπετέλεσαν ἓνα ἢ περισσότερα φυλλάδια. Τὸ πρῶτο φυλλάδι τοῦ τόμου φέρει στὸ ἐμπροσθόφυλλο τὴν ἔνδειξη: Φυλλάδι Β'. Τρία ἀπὸ τὰ φυλλάδια πού ἀνέφερα—ὅσα ἔχουν ὀπισθόφυλλο—φέρουν ἐκεῖ τὴν εἰδηση: «Μὲ τὸ τρίτο φυλλάδι θέλει ἀρχήσῃ τὸ Δεύτερο Μῆρος τῆς Συλλογῆς δηλαδὴ τὰ Ἑρωϊκά.» Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ καταφύγουμε στὴν ὑπόθεσιν, νὰ δεχθοῦμε δηλαδὴ ὅτι ἢ ὁ Μανούσος εἶχε ὑπ' ὄψιν του νὰ διαιρέσῃ τὸν τόμο αὐτὸ σὲ δύο μέρη (δηλ. Μῆρος Α'. Κλέφτικα καὶ Μῆρος Β'. Ἑρωϊκά), ὁπότε ἐξηγεῖται καὶ τὸ Μῆρος Α'. τοῦ μεσότιτλου, ἢ ὅτι, μετὰ τὴ λέξιν Ἑρωϊκά ἐννοεῖ ὁ Μανούσος τὰ Κλέφτικα καὶ ὅτι τὸ ὀπισθόφυλλο αὐτὸ τυπώθηκε γιὰ τὰ φυλλάδια ἄλλου τμήματος τῆς συλλογῆς γιὰ τὸ ὅποιο θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω· ὁπότε εἶναι πιθανώτατο τὸ ἴδιο ἐξώφυλλο νὰ χρησιμοποιεῖτο καὶ στὰ Κλέφτικα γιὰ λόγους οἰκονομίας.

Γ. Τραγούδια ἐθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου Εἰς Κέρκυραν τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως 1850² (Εἰς 8ον, σ. 120). Στὸ 2ο φύλλο ὁ τίτλος Μέρους Α'. Τραγούδια Ἱστορικὰ Ἑρωτικὰ καὶ Οἰκιακά.

Τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς συλλογῆς ἔφθασε σὲ μᾶς δεμένον. Οἱ σελίδες

1. Πρβλ. ΓΜ 5336, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, δ. π. καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, δ. π.

2. Πρβλ. ΓΜ 5337, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, δ. π. καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, δ. π.

1 - 48 αποτελούνται από τρία τυπογραφικά 16σέλιδα ενώ οι σ. 49 - 120 από τρία 16σέλιδα που εναλλάσσονται προς τρία 8σέλιδα. Ο τόμος αυτός αρχίζει με την υπόθεση του Στοιχειού της Γέφυρας ελάχιστα παραλλαγμένη (πρβλ. Α.), πράγμα που μάς δείχνει ότι ο τόμος αυτός, η τουλάχιστον το πρώτο φυλλάδιό του, κυκλοφορεί άμέσως μετά την 'Απατημένη Κόρη. Την υπόθεση αυτή έρχεται να στηρίξει το ακόλουθο σημείωμα που κυκλοφόρησε—όπως προκύπτει απ' την ανάγνωσή του—μαζί με το πρώτο φυλλάδιο των 'Ιστορικών, 'Ερωτικών και Οικιακών με την μορφή λυτού φύλλου και υπάρχει στην βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη: «Μερικοί Συνδρομηταί 'ς την παραλαβή του Α'. Φυλλαδίου έπαρπονέθησαν ότι έγω έκτάνθηκα αρκετά εις την εξέγησι των λέξεων, και ότι ένα παρόμοιο έργον, άγκαλά ώφελιμώτατο, ήθελε όλιγοστέψη την ποσότητα των τραγουδιών της συλλογής μου.

Γιά να ευχαριστήσω λοιπόν τους Συνδρομητάς μου, και για να την πλουτίσω όσον είναι δυνατό αποφάσισα να μην δώσω στο εξής την εξέγησιν εις τας λέξεις. Τελειωμένη όμως ή συλλογή θέλει κάμω ένα μικρό λεξικό εις 8ον μέγα, καθώς τα φυλλάδια, το όποιο να εξέγηγ ή τας διάφορες λέξεις των τραγουδιών, τόσον ξέναις καθώς έκείναις όπου έχουν νόημα ή σημασία σκοτεινή, και το αυτό λεξικό, όποιος το επιθυμήσει ήμπορεί χωριστά να τ' άποκτήση.

'Επιθυμώντας ακόμα να γέννη ή παρούσα Συλλογή μου όλη όμοια, και να μη διαφέρη το ένα φυλλάδι από το άλλο απ' αρχής έως τέλους έστοχάσθηκα να ξαναεκδώσω ένα νέο Α' φυλλάδι, και τουτό δωρεά το προσφέρω εις τους Κυρίους Συνδρομητάς μου, οι όποιοι όταν επιθυμήσουν να δέσουν εις τόμον την Συλλογή το παρόν, και όχι το διαμοιρασμένο φυλλάδι, θέλει χρησιμεύσει ως αρχή του βιβλίου. Θέλει ακόμα ξανατυπώσω το λαμπρό τραγούδι της 'Απατημένης Κόρης 'ς το δεύτερο ή 'ς άλλο φυλλάδι, γιατί' ήθελε είναι κριμα να μην εύρίσκεται 'ς την Συλλογή μας».

Αυτό το σημείωμα μάς είναι χρήσιμο για την όρθή κατάταξη των τμημάτων της συλλογής. Βέβαιον είναι πια πως ή συλλογή όλόκληρη κυκλοφόρησε σε φυλλάδια (βλέπε παραπάνω: «Θέλει κάμω ένα μικρό λεξικό εις 8ον μέγα, καθώς τα φυλλάδια...» και «όταν οι Συνδρομηταί επιθυμήσουν να δέσουν εις τόμον την Συλλογή...»).

Την ώρα που γράφει αυτές τις γραμμές ο Μανούσος έχει ήδη εκδόσει ένα φυλλάδιο. Το φυλλάδιο αυτό είναι εκείνο που περιέχει την 'Απατημένη Κόρη, αφού σε τουτό μόνο το φυλλάδιο ο εκδότης «έκτάνθηκε αρκετά στην εξέγησι των λέξεων»· ο ίδιος δέ στο ση-

μείωμά του, μάς λέει ότι λογαριάζει «νά ξαναεκδόση» τὴν Ἀπατημένη Κόρη «γιατί ἤθελε εἶναι κρῖμα νά μὴν εὐρίσκεται ἔς τὴν Συλλογὴ μας». Ἐπιπλέον ὁ ἐρανιστὴς λογαριάζει νά ξαναεκδόσῃ τὴν Ἀπατημένη Κόρη «ἔς τὸ δεύτερο ἢ ἔς ἄλλο φυλλάδι», πράγμα πού ἀποδεικνύει ὅτι τὸ παραπάνω σημείωμα μπῆκε στὸ ἐπίσημο πρῶτο φυλλάδιο τῆς συλλογῆς. Τὸ ἐπίσημο τοῦτο πρῶτο τεῦχος, τὸ «νέο Α' φυλλάδι» τῆς ἐξήγησης, τὸ ὁποῖο «θέλει χρησιμεύσει ὡς ἀρχὴ τοῦ βιβλίου» δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πρῶτο (ἐπίσημο) τοῦ τόμου Ἱστορικά, Ἑρωτικά καὶ Οἰκιακά πού ἀρχίζει μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας (μὲ τὴν ὁποία τελειώνει τὸ ἀποκηρυγμένο φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε πρῶτο ἀπ' ὅλα τὰ φυλλάδια τῆς συλλογῆς), δὲν περιέχει ἔμως τὴν Ἀπατημένη Κόρη (πού ἀναγγέλεται γιὰ τὸ δεύτερο ἢ ἄλλο φυλλάδιο).

Γιὰ τὸ λεξικὸ πού ἀναφέρει ὁ Μανούσος στὸ σημείωμά του δὲν ἔχουμε καμμιά πληροφορία· ἡ ἔκδοσή του ἔμεινε φαίνεται στὸ στάδιο τοῦ προγραμματισμοῦ. Τὸ ἴδιο συνέβη μὲ τὴν ἐπανέκδοση τῆς Ἀπατημένης Κόρης.

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε παραπάνω ἡ τελικὴ σωστὴ κατάταξη τῶν τμημάτων τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου φαίνεται πὼς εἶναι ἡ ἐξῆς: Α, Γ, Β. Κατὰ συνέπεια μποροῦμε νά ἐπιφέρουμε τίς παρακάτω διορθώσεις στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863:

5336. Ὁ στ. 4 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 208. Τόμος Β'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

5337. Ὁ στ. 3 νά ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ἐξῆς:

Εἰς 8ον, σ. 120. Τόμος Α'. ΓΕΝ, ΚΔ, Βιβλιοθήκη Γ. Σαββίδη.

10928. Ἡ ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς:

★ 10928. Τραγούδια ἔθνικὰ συναγμένα καὶ διασαφηνισμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Μανούσου. Ἐν Κερκύρα, Τυπογραφεῖον Ἑρμῆς Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως. 1850.

Εἰς 8ον, σ. 32. Περιέχει τὸ Πρὶν τοῦ Προοιμίου, τὴν Ἀπατημένη Κόρη μὲ σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ὅσματος καὶ τὴν ὑπόθεση τοῦ Στοιχειοῦ τῆς Γέφυρας.

Παράλληλα κυκλοφόρησε, ἄγνωστο ἂν μαζί μὲ τὰ ποιήματα ἢ ἀνεξάρτητη, μιά ἀχρονολόγητη κριτικὴ παρουσίαση τῆς συλλογῆς τοῦ Μανούσου ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο Πολυλά (εἰς 8ον, σ. 5). Ὁ Γ. Βαλέτας¹

1. Γ. Βαλέτας, *Πολυλάς Ἀπαντα*, Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, δ. π. Ἀθήνα 1959, σ. ιστ', 85, 514, καὶ

γράφει ότι το άρθρο αυτό του Πολυλά «κυκλοφόρησε σάν ξεχωριστό φυλλάδι στα 1851 και προσκολλήθηκε σάν πρόλογος στο 6^ο τεύχος της συλλογής». Είναι αξιο απορίας πώς, ενώ η συλλογή κυκλοφόρησε στα 1850, το άρθρο του Πολυλά, που απέτελεσε πιθανώτατα τον πρόλογο της συλλογής, κυκλοφορεί στα 1851. Παραθέτω εδώ μερικές φράσεις του Πολυλά που μάς οδηγούν έμμεσα προς την όρθή χρονολόγηση. Στο άρθρο του ό συγγραφέας κατακρίνει την στάση των λογίων άπέναντι στο έργο του Μανούσου. 'Ο λογιωτατισμός, λέει ό Πολυλάς, «... μάς δείχνει, την ώρα που γράφουμε, παράδειγμα ζωντανό και τύπο φανερό της δολερής ούσίας του, με τον τρόπο όπου δέχεται όλοένα το πολύτιμο φιλοδώρημα προσφερόμενο του Έθνους από τον Κύριον Άντώνιον Μανούσον» και παρακάτω: «... άλλοι συνδρομηταίς μόλις έδγῃκε το πρώτο φυλλάδι για να το κατακρίνουν ηύραν ότι το τραγούδι' περιείχε αίσχρότηταις». Και στο τέλος: «Μας έφάνη δίκαιο να βγάλουμε με τουτό το Άρθρο μια φωνή...» ή όποια «να έμψυχώση τον εξαίρετο νέο, μὴν τότε δειλιάσουνε τα έμπόδια όπου φέρνει μια ενάντια ώρα αλλά να προχωρήση πάντα στο φωτισμένο στάδιον, όπου επήρε...».

Στο δεύτερο φυλλάδιο της συλλογής τοποθετεί το άρθρο και ό Δ. Α. Πετρόπουλος.² Δε στάθηκε δυνατό να εξακριβώσουμε αυτή την πληροφορία. Είναι πάντως βέβαιο ότι ό Μανούσος σχεδίαζε να γράψει έναν πρόλογο· ό τίτλος Πρίν του Προοιμίου, ό ίδιος ό διάλογος (Α, σ. 13) και ή άγγελία: «Τό προίμιον θέλει γένει άκολούθως εις άλλο φυλλάδιον», στο όπισθόφυλλο του α' τεύχους μάς πείθουν γι' αυτό. Άπό πληροφορίες άλλων έρευνητών γνωρίζουμε ότι ό Μανούσος ήταν μαζί με τον Πολυλά στον κύκλο των «μαθητών» του Σολωμού που ό ίδιος του υπέδειξε να φτιάξει συλλογή δημοτικών τραγουδιών.³ 'Ο Πολυλάς πάλι είχε κι' αυτός παρόμοια συλλογή που όμως έμεινε άνέκδοτη και χάθηκε μετά τον θάνατό του.⁴

Όταν εξέδωκε την συλλογή του ό Άντώνης Μανούσος ήταν είκοσιδυό χρονών.⁵ Η νεανική ηλικία του μάς κάνει να βλέπουμε με συμπάθεια τα τυχόν σφάλματα, τις άδλεψίες ή υπερβολές που χαρακτηρίζουν τις υποθέσεις των τραγουδιών του.

Χριστίνα Παγώνη

1. Πρόκειται άσφαλώς για το τραγούδι της Άπατημένης Κόρης.

2. Πρβλ. Δ. Α. Πετροπούλου, ό. π.

3. Γ. Βαλέτα, ό. π, ιστ'. Βλ. και την εισαγωγή του Μαρίνου Σιγούρου,

στο *Ίακ. Πολυλά διηγήματα και άλλα πεζά*, Άθήνα 1916, σ. 4. Έπίσης Γ.

Θ. Ζώρα, ό. π., Α' 115.

4. Γ. Βαλέτα, ό. π.

5. Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, ό. π.